

INSCULTURES I TERRITORIS DOLMÈNICS A L'ALT EMPORDÀ

E. CARRERAS
B. BOFARULL
P. GAY
J. TARRÚS *

1. INTRODUCCIÓ

D'ençà d'uns anys, els estudis que realitza el GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional) han evidenciat l'estreta i sistemàtica relació existent entre les roques amb gravats rupestres i els sepulcres megalítics a la zona dolmènica de l'Alt Empordà. Aquesta relació ja havia estat observada en altres zones de la Península Ibèrica, en especial a Galícia, i també en altres zones megalítiques d'Europa Occidental (Bretanya francesa, Suïssa).

D'altra banda, quan se situen sobre un mapa detallat (1:10.000, per exemple) els monuments funeraris i les roques amb gravats aïllades, apareixen sovint espais interns, aptes per a hàbitats sedentaris (valls, altiplans, replans de muntanya, etcètera), que queden resseguits pels dòlmens i per les inscultures prehistòriques. D'aquesta manera, moltes de les roques amb gravats, que semblaven aïllades i sense un context, prenen ara un nou sentit que les revaloritza com a elements a tenir molt en compte dins de l'estudi dels antics territoris megalítics de l'Alt Empordà.

Cal esmentar, abans de començar, que la cronologia prehistòrica dels

* GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional)

En els treballs de camp d'aquest article van col·laborar-hi activament Miquel Dídac Piñero, Genís Pinard, Judith Davies, Joan Badia, Joan Josep Alcalde, Paula Santamaria i M. Àngels Custoja. A tots ells, el nostre sincer agraiment.

gravats sobre dòlmens, menhirs i roques, essencialment cassoletes i reguerons, acompanyats a vegades per signes antropomòrfics (braços en arc i cames en angle, cruciformes diversos, signes en phi), cercles simples o amb radis, angles, reticulats i línies, que poden arribar a formar motius complexos entrelligats, ha estat sovint discutida. Sobre aquest punt, del qual es podria escriure un altre article, no ens podem estendre aquí (Barris 1983; Tarrús *et alii* 1992, Roqué *et alii* 1995).

Només cal assenyalar que es disposa actualment d'evidències locals a l'Alt Empordà i també a tot Catalunya, prou aclaridores sobre el tema. En el primer cas, cal esmentar la troballa intacta, l'any 1932 (Macau 1934), de la cista de la Vinya d'en Berta a Pau, encara coberta pel túmul, amb gravats complexos en una llosa frontal i amb un reticulat de cassoletes amb reguerons sobre la coberta, i les cassoletes aïllades o amb reguerons, trobades dins dels murs i dins les llars de l'hàbitat de Ca n'Isach, a Palau-saverdera, datat del neolític mitjà, de final del V o principi del IV mil·lenni a.C. en cronologia C-14 calibrada.

Pel que fa al segon cas, direm que s'han localitzat darrerament dues importants troballes a l'Alt Penedès, segons notícies de Josep Mestres. La primera troballa és un rierenc de calcària amb antropomorf cruciforme, incís en una eina de sílex, trobat dins un sitja del Turó de la Font del Roure (Font Rubí, Alt Penedès), l'any 1992, que es pot datar pels materials arqueològics i per una datació per C-14 en un neolític mitjà inicial de mitjan del V mil·lenni a.C. en cronologia calibrada. La segona troballa, de l'any 1995, és una pedra calcària amb tres cassoletes petites, procedent d'una tomba en pou i nínxol lateral del Pujolet de Moja (Vilafranca del Penedès), datable pel context en un neolític mitjà ple -tipus Vallesà-, d'inicis del IV mil·lenni a.C. en cronologia calibrada.

Aquestes troballes, de gran importància per a nosaltres, confirmen plenament les dades que ja teníem a Ca n'Isach sobre l'inqüestionable origen neolític dels gravats amb cassoletes i antropomorfs cruciformes, tan abundants a l'Alt Empordà i al Rosselló. La major part d'aquests gravats, doncs, són manifestacions rupestres repicades amb una eina de pedra, paral·leles a les pintures en coves i abrics de la mateixa època (Viñas 1992).

Cal recordar que aquestes qüestions ja fa temps que foren superades al sud de França, on les similituds dels gravats amb les pintures postglacials de les coves era evident (Hameau 1989; Abelanet 1986). També a Suïssa han aparegut darrerament evidències definitives sobre l'antiguitat d'aquests sig-

nes, tant sobre menhirs soterrats (Sion VS) com sobre la part baixa del cingle calcari de la Vallon-des-Vaux (Chavannes-le-Chêne VD), on es localitzaren multitud de petites cassoletes, formant motius complexos, sota una capa de sediments que contenien restes d'un hàbitat de la fase Cortaillod antic, d'inicis neolític mitjà suís, vers la meitat del V mil·lenni a.C. en cronologia C-14 calibrada (Voruz 1991).

A la Catalunya Nord, al voltant del Canigó sobretot, les roques amb gravats han estat objecte d'estudi per Jean Abelanet, el qual arriba a diferenciar clarament els signes prehistòrics (sempre repicats, de secció en U oberta i poc profunda, fets amb una eina de pedra) dels motius ibèrics o romans i també els d'època medieval moderna (sempre incisos, de secció en V, profunds, fets amb una eina metàl·lica), malgrat que sovint presenten iconografies similars (Abelanet 1990). Igualment aclareix la importància del suport en relació amb la complexitat de gravats que es poden esperar: simples cassoletes amb reguerons sobre granits i possibilitat de signes més complexos sobre esquistos o pissarres, a causa de la mateixa naturalesa de la roca.

Un altre tema és l'evident perduració de molts d'aquests signes, que a causa de la seva simplicitat han estat recurrents al llarg de la història. També és cert que alguns varen ser reutilitzats (repassant-los amb eines metàl·liques) o bé fets de nou, al costat dels antics o en roques diferents, en temps medievals moderns. Alguns d'aquests darrers, com les creus potaçades (amb ratlles transversals o amb triangles isòsceles als extrems dels braços) o les creus amb peanyes triangulars, són clarament diferenciables dels signes prehistòrics, tant per grandària, la seva tècnica, la situació dins del suport i la seva iconografia. En altres casos, més dubtosos, només la tècnica emprada i sobretot la seva situació dins un conjunt reticulat, podrà fer-nos assegurar que un cruciforme simple (format per cassoletes unides per reguerons) és efectivament un signe antropomorf prehistòric o no, amb independència del suport utilitzat (coberta de dolmen, menhir, roca aïllada en un bloc erràtic o en un aflorament).

Tornant a la raó d'aquest article, direm que a partir de dades cronològiques i iconogràfiques fiables, d'abast local (els conjunts tancats ja esmentats de l'Alt Empordà), hem establert analogies amb roques aïllades, cobertes de dòlmens i menhirs, de manera que coincidissin els signes i les tècniques emprades (repicat suau, de secció en U oberta, fet amb una eina de pedra). D'aquesta manera s'ha pogut adscriure, amb una certa seguretat, un gran nombre de gravats al període neolític-calcolític, sempre en relació al món

megalític, sobre els quals hem basat els estudis territorials i de paisatge posteriors.

La metodologia emprada ha estat la prospecció sistemàtica per membres del GESEART, durant els darrers 12 anys, de les zones megalítiques conegudes i també de les zones sense dòlmens (cosa que ha evidenciat la relació gravat-megalitisme abans citada) a l'Albera-serra de Rodes i cap de Creus. Els gravats localitzats han estat fotografiats i dibuixats, formant un corpus documental extens. Aquestes dades són les que ara utilitzarem per assajar de comprendre la distribució d'aquests signes en territoris concrets, sempre a prop de les concentracions megalítiques.

Concretament, en aquest treball es presentarà el cas de la vall de Santa Creu (el Port de la Selva), on la relació entre roques gravades, necròpoli dolmènica i hàbitat sembla prou evident per servir de primera referència d'aquest model que proposem. Ens ha estat molt útil el pensament dels companys de Galícia, que ja fa temps estan reflexionant sobre els mateixos temes i n'han publicat els primers resultats (Criado Boado 1989; Bradley *et alii* 1994). Aquest article n'és en part deutor.

2. INSCULTURES I TERRITORIS A L'ALT EMPORDÀ

Ara per ara, a l'Alt Empordà, es pot constatar que es troben inscultures simples o complexes tant sobre les cobertes dels dòlmens o cistes amb túmul (el Barranc, Mores Altes I, Taula dels Lladres, Vinya d'en Berta, etcètera), algunes de les quals devien de quedar a la vista i altres soterrades sota el túmul, com sobre els menhirs (els Palaus d'Agullana) i sobretot sobre roques a l'aire lliure. Les roques amb gravats, ja sigui sobre suport de granit/gneis o sobre esquist/pissarra, presenten agrupacions espacials clares amb espais intermedis buits, en relació a zones megalítiques conegudes (Tarrús *et alii* 1988; Tarrús/Chinchilla 1992).

Quan trobem les roques amb inscultures al costat mateix de les tombes megalítiques, normalment en les zones altes dels territoris de la comunitat, es pot pensar que tenen una funció delimitadora o emfasitzadora de les "zones sagrades" del grup, a la vegada que -com els altres monuments megalítics- servien també com a límits territorials. Algunes roques d'origen no local, transportades expressament prop de les tombes, poden haver tingut un paper important en les cerimònies funeràries.

D'altra banda, quan les trobem aïllades o separades per alguns centenars de metres i sempre en punts dominants i conspicus del paisatge, els hem de conferir un paper de marques territorials d'un zona explotable interna, rica en recursos naturals (aigua, boscos, fauna salvatge, terra cultivable), que acostuma a estar en les cotes més baixes (fons de la vall, replà inferior de la muntanya, etcètera). Les roques amb inscultures aïllades se situen sempre sobre les crestes o els colls de les muntanyes, seguint les línies de trànsit naturals, que varen fer servir encara els camins i les carrerades de l'edat mitjana i moderna.

Les que presenten motius més simples (cassoletes amb o sense reguerons) es localitzen normalment sobre afloraments dominants, amb forta inclinació i de forma peculiar (com proes de naus damunt la vall), visibles des de molt lluny, tant des d'una cota superior com inferior. En canvi, les que ofereixen signes més complexos (antropomorfs, cercles, reticulats, etcètera) se situen en zones més baixes i amagades, sobre roques planeres, i només serien visibles des d'una cota superior. Les primeres complirien potser, doncs, un paper de simples marques de pas o de límits; mentre que les segones poden tenir funcions més variades, des de la identificació més segura del grup -com a fita territorial centenària-, recordatori de zones de pastura (estem en cotes altes) o d'aigua immediates i fins i tot com a punts de reunió del grup per a les diferents tasques o cerimònies estacionals.

En l'estat actual dels nostres coneixements, semblen observar-se 5 models bàsics d'hàbitats megalítics (neolític mitjà-calcolític, entre final del V a final del III mil·lenni a.C., en cronologia calibrada) a l'Albera-serra de Rodes i cap de Creus, alguns dels quals han estat comprovats empíricament per les excavacions o prospeccions arqueològiques:

-Hàbitat al principi d'una vall interna (sense sortida al mar), seguida d'un congost que porta fins a les cotes altes del fons, on se situen els monuments funeraris i les roques amb inscultures a l'entorn dels dòlmens: Pla de la Riera Pujolar (Llançà).

-Hàbitat al centre d'una vall interna amb els dòlmens i les roques amb inscultures situades sobre els colls i els punts prominents que dominen el territori explotable: valls del Mas Girarols, Mas Corbera, Mas Pils, Font de la Verna, Mas Patiràs, etcètera, a l'Albera. Una variant d'aquest model seria la de la vall amb sortida al mar, amb les tombes megalítiques i les roques amb gravats resseguint també la zona habitable interna: vall de la cala Montjoi (cap de Creus) i vall de Santa Creu (serra de Rodes).

-Hàbitat al peu o en replà de muntanya, amb els dòlmens i les roques amb inscultures al seu darrere, muntanya amunt.

En un cas més ben conegut d'aquesta classe -el poblat neolític de Ca n'Isach a Palau-saverdera, en un replà sobre la cota de 100 s.n.m.- els dòlmens se situen als dos costats de l'hàbitat en una cota lleugerament superior, mentre que les roques amb gravats es troben més amunt, i sembla que actuen essencialment com a marques territorials del grup.

Un altre exemple, molt espectacular, és el de la Coma d'Infern, amb un possible hàbitat -turó de Canyelles- situat en un ressalt inferior, voltat per dues rieres, darrere el qual s'escalonen set dòlmens fins a les cotes superiors de la serra de Rodes. Les roques amb inscultures es localitzen tot al llarg de la zona megalítica, però molt especialment a la cota superior, passat el dolmen de la Carena, remarcant els límits territorials d'aquesta comunitat.

-Hàbitat en un petit altiplà poc elevat, amb els dòlmens i les roques amb inscultures situats als extrems de la zona habitable: Torre del Sastre (cap de Creus), Mas Margall (serra de Rodes).

3. EL TERRITORI MEGALÍTIC DE LA VALL DE SANTA CREU

En aquesta vall, força estreta i que s'obre al mar, les roques amb inscultures s'escalonen, separades entre 100 i 500 m i seguint les línies de trànsit mil·lenàries, des del seu centre al fons, al llarg de les crestes i colls del costat oest, encara que tenim alguns exemples a la banda est. El conjunt principal -la Roca Galera, amb signes en forma de rodes, reticulats, cercles i cassoles- es troba al sud, enturonat al final de la vall, ocupant una posició central dins de la zona estudiada i molt dominant sobre el possible hàbitat al fons (on ara hi ha el poble de la Vall de Santa Creu).

Els signes més complexos (antropomorfs cruciformes acompanyats de cassoles amb reguerons) se situen a les zones deprimides de les crestes, sobre roques poc visibles si no és des d'una cota superior, però que alhora són punts magnífics per a marques territorials fixes i com a punts de trobada (Creus de l'Hospital, Roca Galera, mas dels Frares).

Els signes més senzills (cassoles aïllades o amb reguerons, a vegades acompanyades de petits -12-15 cm de longitud- antropomorfs cruciformes) se situen sobre roques molt aparents, dominants i visibles des de lluny, tant des de cota inferior com superior. Constitueixen bones marques de pas i

punts de referència clau dins d'un paisatge neolític, que sabem que era molt boscos (segons les anàlisis pol·líniques i antracològiques dels dòlmens de l'Albera i de Ca n'Isach).

Les roques amb gravats estudiades en aquest treball són les següents:

-La Roca Galera (el Port de la Selva)

Situat prop del marge nord del replà elevat de la Roca Galera, és el punt central del territori estudiat. Consisteix en un gran suport principal, dins l'aflorament d'esquist, amb lleugera inclinació nord-sud, i de diverses roques amb cassoletes aïllades. A la pedra núm. 1 de Roca Galera s'hi observa un reticulat ovalat de cassoletes i reguerons, un cercle o roda amb radis, un semi-cercle amb un radi, un cercle simple i una cassoleta aïllada.

-Les Creus de l'Hospital (el Port de la Selva)

Situat prop del Mas de la Granja. Consisteix en un gran suport principal, dins l'aflorament d'esquist, multifracturat actualment, que presenta amb lleugera inclinació nord-sud. S'hi observen gran quantitat de cassoletes unides per reguerons i d'antropomorfs cruciformes (cassoletes entrelligades), que es combinen en gran reticulat central i deixen signes aïllats als extrems de la roca. Altres tres pedres aïllades, amb cruciformes i cassoletes, formaven part dels marges el camí medieval que passa a tocar el conjunt rupestre.

-Pedres de l'Hospital II (el Port de la Selva)

Situades a 100 m de les anteriors, cap al nord-oest. Hi ha diversos afloraments d'esquist, penjats sobre la vall, amb una forta inclinació d'est a oest. Presenten simples grups de cassoletes o signes antropomorfs senzills (cruciforme amb rectilini al costat).

-El Roc de les Tres Creus (el Port de la Selva)

Situat a 300 m de les anteriors, cap al nord-est. Es tracta d'un aflorament d'esquist, molt espectacular i visible, a la banda oest del camí, al qual domina. Té una forta inclinació d'ost a est. S'hi observen dos antropomorfs cruciformes enganxats, un més gran que l'altre, d'aspecte prehistòric, prop de l'extrem superior de la roca. Al costat nord, en un punt més baix, hi ha una creu més gran, que sembla tallada amb una eina de ferro, segurament una cristianització medieval de l'indret.

-Mas dels Frares (Cruells, el Port de la Selva)

Uns 400 m de les anteriors, cap al nord-est, passat el coll del Perer i

sota el Puig Vaquer, es coneixen diverses roques amb cassoletes aïllades, que aquí no detallarem.

Continuant cap avall, uns 400 m més en direcció sud-est, s'arriba al paratge de Cruells, un petit replà de la carena on hi ha el mas dels Frares. Es tracta d'un conjunt format per un aflorament principal, d'esquist, prop del mas, i d'altres roques amb gravats menors (pedra núm. 2 amb un cruciforme aïllat, pedra núm. 3 amb tres cassoletes en triangle, pedra núm. 4 amb un cruciforme senzill i un rectilini al seu costat esquerre).

La roca principal presenta a la seva part alta un regueró ondulat, que parteix d'un clot natural i és resseguit per cassoletes aïllades pel costat dret. A la part baixa, banda sud, hi ha un reticulat de reguerons amples, entrelligats amb cassoletes, i alguna cassoleta aïllada.

-Olivar de Sant Fructuós (la Vall, el Port de la Selva)

Uns 500 m més avall, cap al sud-est, a l'olivar del darrere de l'església de Sant Fructuós del poble de la Vall de Santa Creu, hi ha un roca amb gravats en un aflorament de pissarra, que havia estat cobert per una feixa de vinya. Actualment s'hi veuen vuit reguerons amples, rectilinis i paral·lels, a més d'una cassoleta gran ovalada.

-Font d'en Garlapa (la Vall, el Port de la Selva)

Al mateix poble de la Vall, a tocar de la font i pels seus voltants, en direcció a l'antic camí que duia al mas dels Frares, es veuen diverses cassoletes aïllades sobre afloraments de pissarra.

-Molí d'en Pairet (la Vall, el Port de la Selva)

Al costat sud-est del poble de la Vall, a tocar del molí d'en Pairet, es coneixen diverses cassoletes aïllades sobre afloraments de pissarra.

Si considerem que els voltants del poble de la Vall serien el lloc normal d'instal·lació de l'hàbitat megalític, podem observar una distribució dels dòlmens i de les roques amb gravats força coherent.

En primer lloc, les tombes megalítiques (sepulcre de corredor de la Pallera i paradolmen de la Pallera) se situarien al final de la vall, en el punt més elevat (cotes entre 500 i 470 \pm 10 m s.n.m.), que dominen completament el fons de la vall. Serien un punt de referència clar dels límits més allunyats del territori de la comunitat i també la zona sagrada més evident.

Davant mateix dels monuments funeraris i en una cota sensiblement més baixa 370 \pm 10 m s.n.m, se situa el conjunt de gravats de la Roca Galera, com a punt central de les zones altes (= pastures) del territori. Es tracta dels gravats més originals de tota la zona estudiada.

Les inscultures més complexes se situen, tal com hem vist, a la part alta del territori (cotes entre 450-250 m s.n.m.), encerclant-lo, mentre que en arribar al fons de la vall només ens queden roques amb cassoletes simples i alguns reguerons. Això podria indicar que el que realment interessa marcar són els límits superiors del territori, per on se circula normalment amb els ramats i per on passen les línies de trànsit de llarg abast. És aquí on hi podria haver disputes territorials amb altres grups per la propietat de les millors pastures i dels punts amb aigua, més que no pas al fons de la vall, on resideix la comunitat.

4. OBSERVACIONS FINALS

A mesura que es va aprofundint en l'estudi del megalitisme de l'Albera-serra de Rodes-cap de Creus queda cada vegada més clar que cal anar a un model de poblament estable, centrat a les valls i als peus de muntanya, en una zona geogràfica on les planes eren pràcticament inhabitable ja que estaven ocupades, bona part d'elles, pels aiguamolls.

El vell model que volia explicar el megalitisme alt-empordanès en base a una transhumància de llarg abast -les rutes medievals del Pirineu Occidental a l'Oriental-, en el qual els monuments megalítics no eren sinó tombes de pastors amb un emplaçament aleatori, ha resultat fals. Cal explorar un nou model basat en comunitats sedentàries amb uns petits territoris - d'1-2 km quadrats- per a cada grup, ben marcats per les roques amb gravats, els menhirs i els mateixos dòlmens.

La recerca sistemàtica de les roques amb inscultures en tota aquesta àrea ha d'ajudar, sens dubte, a confirmar o desmentir aquest model d'ocupació del territori o d'altres que es puguin plantejar. Potser arribarà un dia en què, passejant pels vells camins de sempre, començarem a comprendre les marques i els signes de l'antic paisatge megalític.

BIBLIOGRAFIA

ABELANET, J. (1990): *Les roches gravées nord catalanes*, Centre d'Etudes Préhistoriques Catalanes, n. 5, Perpinyà.

- ABELANET, J. (1986): *Signes sens paroles. Cent siècles d'art rupestre en Europe occidentale*, Col. La Mémoire du Temps, Ed. Hachette, Poitiers.
- BARRIS, J. (1983): "Insculturas rupestres en el Alto Ampurdán", *Revista de Arqueología*, n. 25, p. 13-17, Madrid.
- BRADLEY, R.; CRIADO BOADO, F. i FABREGAS VALCARCE, R (1994): "Los petroglifos como forma de apropiación del espacio: algunos ejemplos gallegos", *Trabajos de Prehistoria*, 51, n. 2, p. 159-168, Madrid.
- CRIADO BOADO, F. (1989): "Megalitos, espacio, pensamiento", *Trabajos de Prehistoria*, 46, p. 75-98, Madrid.
- HAMEAU, Ph. (1989): "Les peintures postglaciaires en Provence (inventaire, étude chronologique, stylistique et iconographique)", *Documents d'Archéologie Française*, n. 22, Paris.
- MACAU, I. (1934): "Nous monuments mégalitiques de l'Alt Empordà", *Bull. Inst. Hist. Nat.*, vol. XXXIV, n. 6-9, Barcelona.
- TARRÚS, J.; BADIA, J.; BOFARULL, B.; CARRERAS, E. i PIÑERO, M.D. (1988): *Dòlmens i menhirs. 111 monuments mégalitiques de l'Alt Empordà i Vallespir Oriental*, Guies del Patrimoni Comarcal, 3, Carles Vallès, editor, Figueres.
- TARRÚS, J. i CHINCHILLA, J. (1992): "Els monuments mégalitiques", *Quaderns de la Revista de Girona*, n. 37, sèrie guies n. 17, Girona.
- TARRÚS, J.; BOFARULL, B.; CARRERAS, E.; GAY, P. i PIÑERO, M.D. (1992, en premsa): "Reflexions sobre els gravats rupestres prehistòrics de Catalunya: el cas de l'Alt Empordà", *I Congrés Internacional sobre Gravats Rupestres i Murals*, 1992, Lleida.
- ROQUÉ, C.; PALLÍ, L.; TARRÚS, J. i CARRERAS, E. (1995): "Aportacions al coneixement dels gravats prehistòrics dels massissos de les Gavarres i de Begur (Girona)", *Estudis sobre el Baix Empordà*, n. 14, p. 77-90, Sant Feliu de Guíxols.
- VIÑAS, R. (1992): "El arte rupestre en Catalunya: estado de la cuestión sobre las manifestaciones pictográficas", *Aragón/Litoral Mediterráneo, Intercambios culturales en la Prehistoria*, p. 415-434, Zaragoza.
- VORUZ, J.-J. (1991): "Le Néolithique Suisse. Bilan documentaire", *Document du Département d'Anthropologie et d'Ecologie de la Université de Genève*, n. 16, Genève.

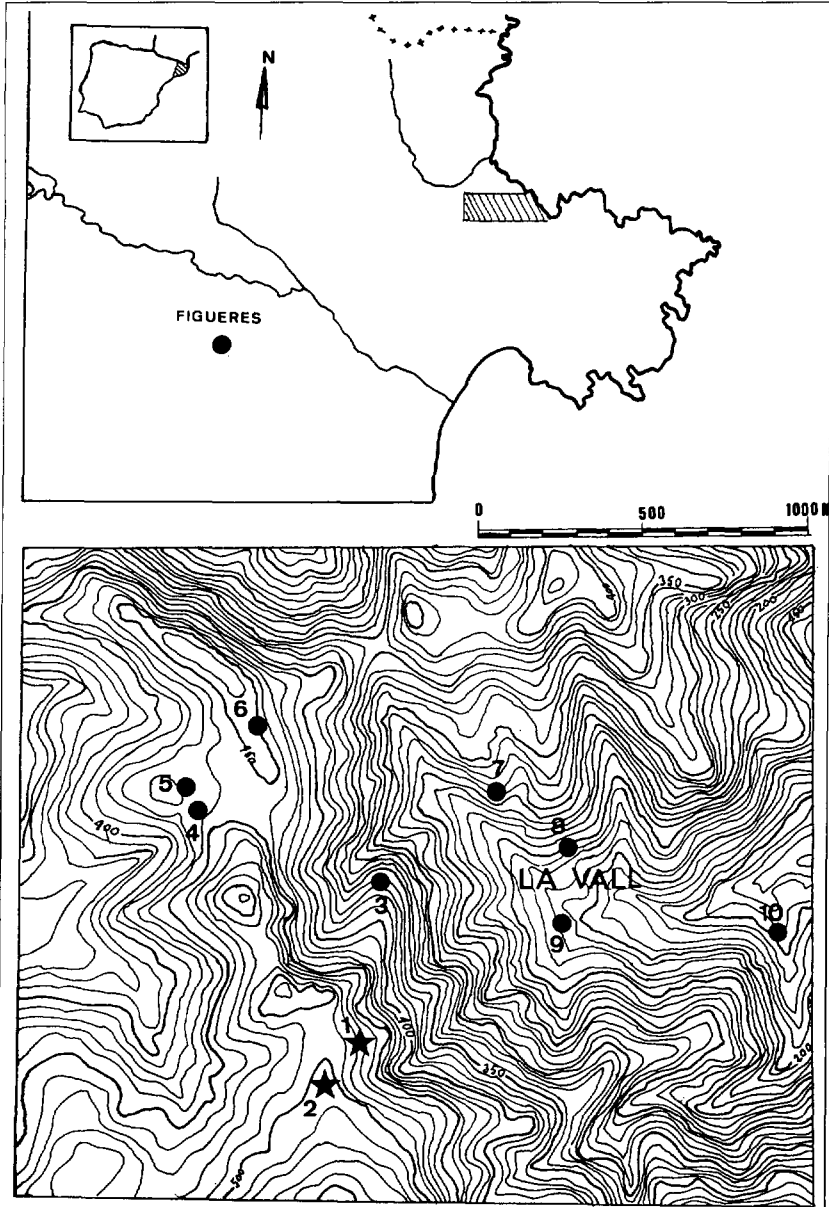

Fig. 1: Mapa de la zona megalítica de la vall de Santa Creu (el Port de la Selva). * = monuments funeraris, • = roques amb gravats i cassoles. 1 = dolmen de la Pallera, 2 = paradolmen de la Pallera, 3 = gravats de Roca Galera, 4= gravats de les Creus de l'Hospital, 5 = gravats de l'Hospital II, 6= gravats del Roc de les Tres Creus, 7= gravats del mas dels Freres, 8 = reguerons de l'olivier de Sant Fructuós, 9 = cassoles de la font d'en Garlapa i 10 = cassoles del molí d'en Pairet.

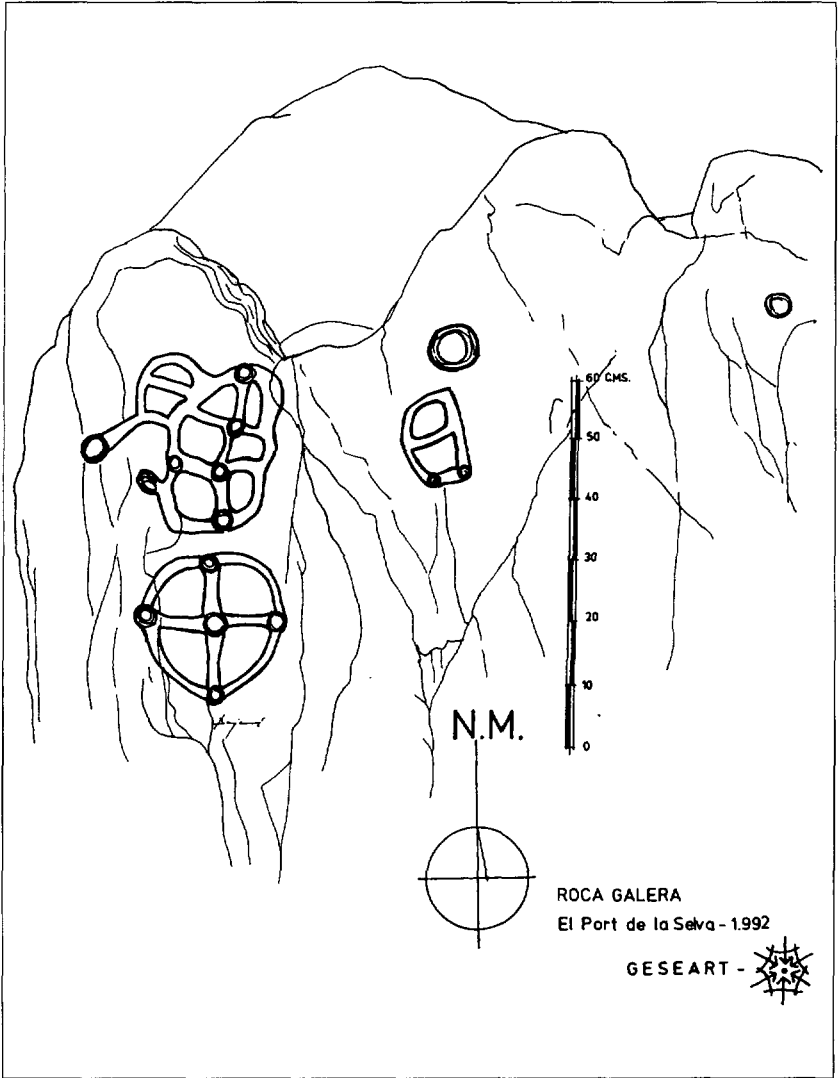

Fig. 2: Gravats de la Roca Galera (el Port de la Selva).

INSCULTURES I TERRitoris DOLMÈNICS A L'ALT EMPORDÀ

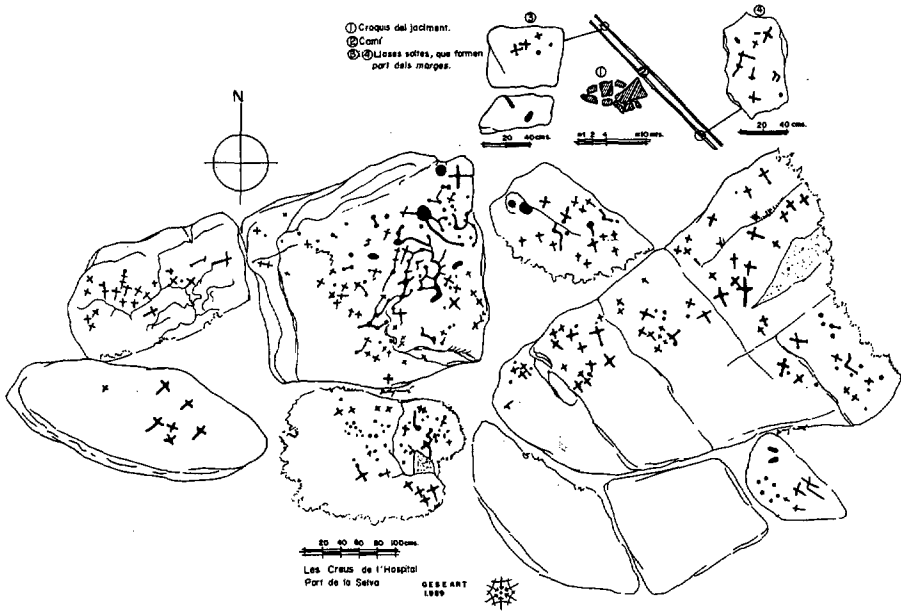

Fig. 3: Gravats de les Creus de l'Hospital (el Port de la Selva).

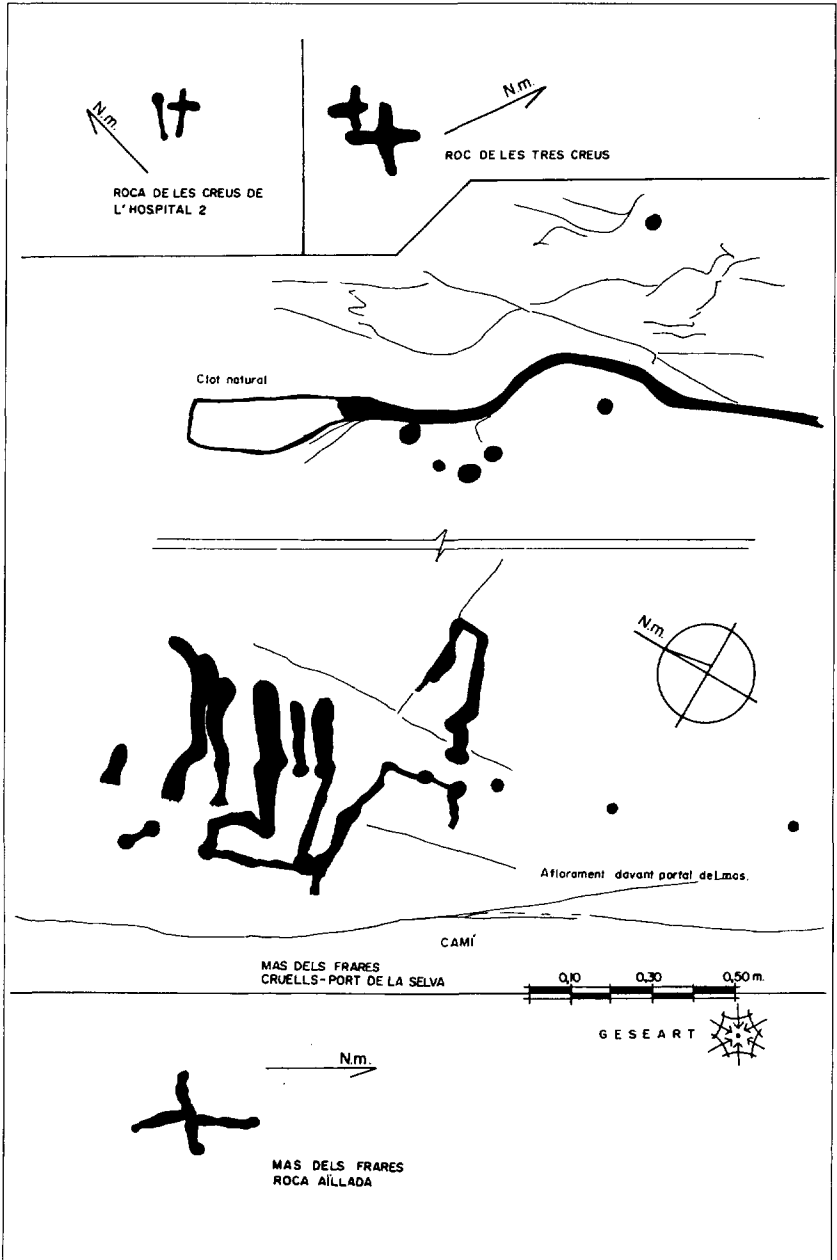

Fig. 4: Gravats de l'Hospital II, del Roc de les Tres Creus i del mas dels Freres (el Port de la Selva).

Fig. 5: Sepulcre de corredor de la Pallera (el Port de la Selva).

Fig. 6: Paradolmen de la Pallera/Roca Galera (el Port de la Selva).